

TRINITARNA IKONOGRAFIJA U ISTOČNOJ CRKVI S POSEBNIM OSVRTOM NA RUBLJOVLJEVU IKONU SVETE TROJICE

Uvod¹

Otajstvo trojedinoga Boga od samih je početaka zaokupljalo srca i misli kako teologa i filozofa, tako i umjetnika te „najobičnijih“ ljudi. Svi su oni na svoj način osjećali da je riječ o istini vjere koja nije mrtvo slovo na papiru već nešto što ih se bezuvjetno tiče. Upravo zato mnogi su i riječima i djelima htjeli izreći i nekako uobličiti ovo otajstvo koje je neizrecivo, neprikazivo i koje nakon silnih napora i pokušaja ljudskoga duha i uma ipak ostaje otajstvo kojem je moguće jedino klanjati se i ponizno postajati njegovim dionikom.

Jedan od pokušaja pristupanja tom otajstvu za istočnu Crkvu jesu ikone koje su „izražaj dogme jezikom slike“ i „ilustracija dogme“.² Zato se u ovom radu bavim trinitarnom ikonografijom u istočnoj Crkvi za što je potrebno vidjeti kako istočna Crkva razumijeva dogmu Svete Trojice i ikonografiju. Stoga ću u prvom poglavlju izložiti vrlo sažeto najbitnije naglaske istočne Crkve u promišljanju i doživljavanju Svete Trojice, i to u odnosu na zapadnu Crkvu, bez velikih zadiranja u povijesne okolnosti ili nastojanja da dadnem sustavan prikaz jer su se specifični teološki naglasci u svom punu i preciznu značenju

¹ Ovdje donosim dio rada koji je nastao u sklopu seminara *Trinitarna ikonografija, pod mentorstvom doc. dr. sc. s. Marije Pehar, u akademskoj godini 2012./13.*

² Tonka ODOBAŠIĆ, Teološko iščitavanje ikone u pravoslavnoj teologiji, u: *Služba Božja* 47 (2007.) 3, 292., usp. Pavel EVDOKIMOV, *Pravoslavlje*, Beograd, 2009., 235.

s. Vinka Marović, FDC

Jedan od pokušaja pristupanja tom otajstvu za istočnu Crkvu jesu ikone koje su „izražaj dogme jezikom slike“ i „ilustracija dogme“. Zato se u ovom radu bavim trinitarnom ikonografijom u istočnoj Crkvi za što je potrebno vidjeti kako istočna Crkva razumijeva dogmu Svete Trojice i ikonografiju.

odražavali na umjetnost. U drugom poglavlje bit će govora o izradi ikona, njezinoj teološkoj naravi i ulozi u životu vjernika, a najčešći prikazi Svete Trojice, dopušteni i zabranjeni, bit će tema trećega poglavlja kojim na osobit način želim posvetiti pažnju Rubljovljevoj ikoni Svete Trojice.

1. Bitni naglasci nauka o Trojstvu u istočnoj Crkvi

Stvaranje posebnoga nauka o Trojstvu govori da su vjernici prve Crkve doživljavali nadnaravnu stvarnost Boga u trostruku liku: u liku Oca iz objave Staroga zavjeta koji je Stvoritelj, Uzdržitelj, Sudac i Gospodar; u liku Isusa Krista, utjelovljenu Logosu i učovječenu Sinu Božjemu te liku Duha Svetoga kojega su vidjeli na djelu u mnogim darovima. Benz, katolički teolog i sjajan znalac pravoslavlja, ističe da je liturgijsko štovanje ovakva Boga otišlo daleko ispred teološke refleksije zbog čega početke liturgijskih trinitarnih formula nalazimo već u Novom zavjetu.³ No budući da se židovska teologija i pobožnost zasnivala na naglašavanju Božjega jedinstva, trebalo je ipak i teološkom refleksijom spojiti tu činjenicu s kršćanskim doživljavanjem Boga u trostruku liku, što je bila glavna poteškoća tijekom svih razdoblja u pokušajima „mucanja“ o Trojstvu. Ovo je pitanje posebno potaknulo spekulativnu stranu grčkoga mišljenja i tako se u prvim stoljećima oblikovala kršćanska dogma o Presvetom Trojstvu. Vjernici su imali veoma doživljeno iskustvo i jasnu predodžbu o posebnosti susreta s Ocem,

Sinom i Duhom Svetim te se ova praktično doživljena i iskustvena razlika nije mogla teološki izbrisati.⁴

1.1 Posebni naglasci istočne Crkve u nauku o Trojstvu s obzirom na zapadnu Crkvu

Pravoslavna crkva nije pokušavala racionalizirati problem jedinstva i trojstva. Ona se oslanjala na jedinstvo Božje biti te individualnost i posebnost triju likova u kojima je Bog ušao u povijest spasenja. Pojmovno utvrđivanje ovih dvaju naglaska dala je neoplatonska filozofija sa svojom metafizikom o supstanciji i naukom o hipostazi iz čega proizlazi povezivanje jedinstva i trojstva na način „tri hipostaze u jednoj biti“. Pojam hipostaze kasnije je zamijenjen pojmom „osoba“ kao izraz za posebnost i individualnost triju božanskih aspekata. Teološki prijedlozi za rješavanje trinitarnoga problema nisu bili samo spekulativna karaktera, naglašava Benz, već su bili najtješnje povezani s liturgijom, meditacijom i kontemplacijom, a sami teolozi bili su karizmatici i praktični asketi zbog čega njihove spoznaje često susrećemo u molitvenim himnima.⁵

U različitu pojmovnom tumačenju misterija božanskoga trojstva razvijala se s vremenom upadljiva razlika između pravoslavlja i rimokatoličke dogmatike koja se odnosi na pitanje, primjećuje Benz, u kojem odnosu u božanskom trojstvu stoji Duh Sveti prema dvjema drugim osobama. Biblijski iskazi nudili su podatak o vječnom izlaženju Duha od Oca od kojega se razlikuje vremensko „poslanje“ Duha koje je

³ Usp. Ernst BENZ, *Duh i život Istočne crkve*, Zagreb, 2003., 78.

⁴ *Isto*, 79.

⁵ *Isto*, 79–80.

poduzeo Isus za vrijeme zemaljskoga djelovanja. Iz ovoga slijedi, zaključuje Benz, da se Otac pojavljuje kao jedini prapočetak i kao jedini prauzrok kako Sina, kojega od vječnosti rađa, tako i Duha Svetoga, koji od vječnosti izlazi od Oca. Upravo se zato Grcima činio kao zahvat u najbitniju supstanciju same vjere kada se na Zapadu ustalio nauk o izlaženju Duha od Oca i Sina, što je naknadno uneseno u Nicejsko-carigradsko vjerovanje umetanjem riječi „*Filioque*“.⁶ Prvobitna je pravoslavna formula snažnije isticala samostalnost Duha Svetoga kao životne snage Crkve zbog čega je, smatra Benz, ova formula prikladniji izraz karizmatičnih iskustava prvotne kršćanske zajednice. Latinska formula daje zatvorenu predodžbu o jedinstvu unutartrinitarnoga Božjeg života koji se razvija u mnogostrukosti unutarbožanskih relacija. Pojmom *Filioque* umanjuje se monarhičnost Oca te se raskida trojična ravnoteža, potpuna jednakost triju osoba jer se Duh shvaća kao netko tko izlazi od Oca i Sina, čime je on jedini koji nema ništa zajedničko s nekom drugom osobom. Otac i Sin kao jedinstven zajednički princip dovode do toga da se te dvije osobe shvate kao bezosobno božanstvo, materijalna supstanca, smatra Evdokimov, poznati ruski teolog i filozof.⁷ Benz pak zaključuje da ove naglaske ne treba teološki vrednovati kao u sebi isključivu suprotnost ili herezu, to nisu temeljne razlike u vjeri nego razlike u misaonim pretpostavkama i u pojmovnim shemama koje su se nalazile u osnovi teološkoga tumačenja misterija trojstva na

Istoku i Zapadu te se više trebaju shvaćati kao nijanse koje daju povoda za različito gledanje zajedničke predaje.⁸

Pravoslavno se mišljenje snažnije formiralo pod utjecajem neoplatonističke filozofije na temelju koje promatra Sina i Duha Svetoga kao dvije hipostaze od jednoga principa i od jednoga uzroka i korijena božanstva. Ono polazi od promatranja osoba zbog čega govore o Bogu kao Presvetoj Trojici i tako dopire do božanskoga jedinstva.⁹

Pravoslavna crkva nije pokušavala racionalizirati problem jedinstva i trojstva. Ona se oslanjala na jedinstvo Božje biti te individualnost i posebnost triju likova u kojima je Bog ušao u povijest spasenja. Pojmovno utvrđivanje ovih dvaju naglasaka dala je neoplatonska filozofija sa svojom metafizikom o supstanciji i naukom o hipostazi iz čega proizlazi povezivanje jedinstva i trojstva na način „tri hipostaze u jednoj biti“.

Ispovjediti jedinstvo naravi, za grčke oce, znači priznati Oca kao jedini izvor osoba koje primaju od njega tu istu narav koja ostaje jedna i nerazdijeljena, istovjetna sama sebi u Trojici, jedinstvo je tako zasnovano u Ocu, a ne u naravi.¹⁰ Za istočnjake Otac, Sin i Sveti Duh kakvoća

⁶ Usp. Pavel EVDOKIMOV, *Pravoslavlje*, 145–146, Ernst BENZ, *Duh i život Istočne crkve*, 81.

⁷ Usp. Pavel EVDOKIMOV, *Pravoslavlje*, 145.

⁸ Usp. Ernst BENZ, *Duh i život Istočne crkve*, 82.

⁹ Usp. Pavel EVDOKIMOV, *Pravoslavlje*, 143.

¹⁰ Usp. Vladimir LOSKI, *Mistična teologija Istočne crkve*, Zagreb, 2001., 91., Pavel EVDOKIMOV, *Pravoslavlje*, 144.

su Boga, a ne broj ili kvaliteta.¹¹ Zapad je na temelju Augustinove predodžbe pokušavao svojom formulom više opisati otajstvo unutarnjega života u Bogu.¹² Zato je naglašavao unutartrojstvene razlike između Oca, Sina i Duha Svetoga, a da pritom ostane razumljivo i jasno njihovo jedinstvo naravi od kojega i polazi te ističe jednakost osoba s naglašavanjem biti kao temelja te jednakosti. Zbog ovakva pristupa razumljivo je da se na Zapadu o Bogu govori kao o Presvetom Trojstvu. Princip jedinstva kod Zapadnjaka smješten je u zajedničku narav, a osobe su svedene na relacije unutar zajedničkosti suštine te u nju unose razlike čuvajući primarnost jedinstva nad osobama, primjećuje Evdokimov.¹³

1.2. Životno i mistično razumijevanje Trojstva u istočnoj Crkvi

Koliko je tajna Presvetoga Trojstva zaokupljala ne samo filozofe i teologe nego i obične ljude radnike vidljivo je u molitvi kojom su se u srednjem vijeku građevinari, majstori i ikonopisci obraćali Svetoj Trojici: „Izvolenijem Oca, pospešenijem Sina i savršenijem Svetoga Duha“ da bi zaštitili i očuvali svoj rad, da bi njihov rad bio blagoslovljen jer su „Sveta Trojica izvor svakog blagoslova“.¹⁴ Pravoslavni kršćani iskreno vjeruju da učenje o Svetom Trojstvu ne pripada u visoku teologiju, već da je to nešto živo te ima praktično značenje za svakoga kršćanina, ističe Ware, jedan od najpoznatijih su-

vremenih pravoslavnih teologa i engleski biskup unutar Pravoslavne crkve. Naime, čovjek je stvoren na sliku Božju i zato jedino u svjetlu dogme o trojstvu može shvatiti tko je i što Bog želi od njega da bude. Upravo zato smatra ruski mislilac Feodorov da je naš socijalni program dogma o Svetom Trojstvu.¹⁵ Usprkos ovom pravoslavlje čuva apsolutnu onostranost Boga izabirući niječni put, tj. „apofatičku teologiju“¹⁶, a beskrajn cilj kojem ona stiže nije narav ili neka bit, čak nije ni osoba, već nešto što nadvisuje svaki pojam naravi i osobe – to je trojstvo.¹⁷ Stoga, ako se govori o izlaženjima, djelovanjima ili nutarnjim određenjima, riječ je o izrazima koji uključuju pojam vremena, nastajanja i nakane te svjedoče do koje su visine naš jezik i misao siromašni i nemoćni pred najvažnijim misterijem objave. Zato je potrebno osloboditi se vlastitih misli, ističe Loski, utjecajan ruski teolog, i podizati se u kontemplaciju stvarnosti koju stvoreni um ne može obuhvatiti: „Misao se mora kretati neprestano, trčati čas jednomu čas trojici, iznova se vraćati jedinstvu; mora titrati bez zaustavljanja između dva kraja proturječja da stigne u kontemplaciju neograničena mira te trojstvene monade.“¹⁸

Pravoslavlje razlikuje Božju bit i Božje energije: njegova je bit nedokučiva, a njegove su nam energije dostupne. Te

¹¹ Usp. Jugoslav OCOKOLJIĆ, *Ikona*, Beograd, 2004., 82.

¹² Usp. Ernst BENZ, *Duh i život Istočne crkve*, 82–83.

¹³ Usp. Pavel EVDOKIMOV, *Pravoslavlje*, 143–144.

¹⁴ Jugoslav OCOKOLJIĆ, *Ikona*, 82.

¹⁵ Usp. Timothy WARE, *Pravoslavna Crkva*, Zagreb, 2005., 165.

¹⁶ Time se želi reći da ništa stvoreno nema mogućnost dodira s vrhovnom prirodom, tj. da možemo reći da Bog postoji, ali što je on po svojoj biti i naravi, to nije izrecivo u pojmovnim kategorijama i može se spoznati samo u kontemplaciji, odatle slijedi da je sigurnije reći što Bog nije.

¹⁷ Usp. Vladimir LOSKI, *Mistična teologija Istočne crkve*, 75.

¹⁸ *Isto*, 77.

energije su sam Bog, primjećuje Ware, te one prožimaju sve što je on stvorio, a čovjek ih doživljava u obliku Božje milosti i božanskoga svjetla. Tako se Bog krije od čovjeka, ali ipak djeluje čime se pokazuje kao Bog povijesti koji se izravno upleće u konkretne situacije. Kada ljudi sudjeluju u božanskim energijama, nisu preplavljeni neodređenom i bezimenom silom, već su dovedeni licem u lice pred Božju osobu koja nije „pojedinačna osoba svedena na vlastito biće, već spoj triju osoba, Oca, Sina i Svetog Duha, od kojih svaki ‘boravi’ u druga dva putem neprekidnog protoka ljubavi“¹⁹. Upravo se zato misteriju trojstva pristupa učenim i ljubavi punim neznanjem koje se diže iznad svega što mogu obuhvatiti filozofski pojmovi te im se opet spušta da ih obrezuje i preoblikuje u sredstva Božje mudrosti koja je za Grke ludost.²⁰

U tradiciji istočne Crkve nema mjesta za teologiju ili mistiku božanske biti jer je za njezinu duhovnost krajnji cilj dioništvo u božanskom životu Presvetoga Trojstva, a ne gledanje biti. Istočna duhovnost teži pobožanstvenjenu stanju „subaštinka božanske naravi“, bogova stvorenih iza Boga nestvorenoga koji posjeduju po milosti ono što Presveto Trojstvo posjeduje po naravi. Temelj svake vjerske misli, pobožnosti, duhovnoga života i iskustva za Pravoslavnu crkvu jest trojstvo, primjećuje Loski te dodaje da se ono traži kada čovjek traži Boga, puninu bića, smisao i cilj življenja. Trojstvena dogma križ je ljudske misli, a apofatički uspon uspinjanje je na Kalvariju i upravo se zato filozofsko umovanje nije nikada moglo izdići do mis-

terija Presvetoga Trojstva koji je u Crkvi zasjao kao vjerska danost koja se prima po križu Kristovu.²¹ Jedan od načina na koji je ova vjerska danost zasjala u Crkvi zacijelo je ikonografska umjetnost jer su ikone puno više od puka umjetničkoga izričaja.

2. Značenje ikone u istočnoj Crkvi

Ikona²² kao slikovito prikazivanje svijeta svetoga zauzima središnje mjesto za upoznavanje duha i života Istočnopравoslavne crkve. Premda se unutar bizantske Crkve širila u osmom i devetom stoljeću ikonoklastička tendencija koju su zagovarali i neki prosvijećeni bizantski carevi, što je u potpunosti uzdrimalo cijelo pravoslavno kršćanstvo, i premda su protivnici slika raspolagali svim političkim moćima, borba protiv slika na kraju je završila uspostavljanjem čašćenja slika. Drugi nicejski sabor 787. godine opravdao je vrijednost umjetnosti govoreći o bogoštovnu fenomenu ikona želeći istaknuti da ikone pomažu čovjeku da osjetilom vida, a ne samo sluha, dokuči objavu Božju, a od 842. godine proslavlja se u cijeloj Pravoslavnoj crkvi „Blagdan pravoslavija“²³ u znak sjećanja na pobjedu štovatelja slika i službenoga crkvenog uspostavljanja čašćenja slika za vrijeme carice Teodore.²⁴

Kada pravoslavni vjernik ulazi u crkvu radi bogoslužja, prvo određenim

¹⁹ Timothy WARE, *Pravoslavna Crkva*, 166.

²⁰ Usp. Vladimir LOSKI, *Mistična teologija Istočne crkve*, 81.

²¹ *Isto*, 98–99.

²² Ikona dolazi od grčke riječi εικων što znači slika, kip (prema: Niko MAJNARIĆ – Oton GORSKI, *Grčko-bravatski rječnik*).

²³ Blagdan se slavi na prvu korizmenu nedjelju.

²⁴ Usp. Ernst BENZ, *Duh i život Istočne crkve*, 9–10, Tonka ODOBAŠIĆ, Teološko iščitavanje ikone u pravoslavnoj teologiji, 274.

redosljedom ljubi postavljene ikone i tek nakon tako iskazana štovanja sjeda na mjesto. On to čini i u svom stanu kao što i njegovi gosti prilikom ulaska u kuću najprije pozdravljaju ikonu, a tek potom domaćina.²⁵ Iz ovoga naslućujemo posebno značenje koje imaju svete slike za pravoslavne vjernike, ne samo u bogoslužju već i u svakodnevnom životu, jer su one, po mišljenju Evdokimova, „čudo vjere“²⁶.

2.1 Izrada ikona kao „kopiranje“

Ikone na Istoku zrače arhaičnom neobičnošću koja fascinira i odbija u isto vrijeme. Dok su sveti likovi na Zapadu po pravilu idealizirani, ali ipak prožeti i osobnim umjetničkim izrazom te stvaralačkom fantazijom umjetnika, istočnocrkveno slikarstvo ne posjeduje element slobodno oblikovane umjetničke fantazije. Ono stoljećima reproducira određene tipove svetih slika koji potom u pojedinim stoljećima ili pak nacionalnim crkvama pokazuju određene varijacije. A one najdomljivije slike predstavljaju tek jedva primjetljiva odstupanja od tradicionalnoga tipa. Zato u povijesti pravoslavnoga crkvenog slikarstva pojedinačni umjetnik ne igra značajniju ulogu zbog čega je većina pravoslavnih crkvenih slikara ostala anonimna, primjećuje Benz te dodaje da ikonostlikarstvo nije toliko ovisno o djelovanju umjetnika, već je ono sveto djelo urađeno u samostanskim slikarskim školama. Ni ove škole ne počivaju na poglavaru, učitelju koji učenicima priopćava nove stvaralačke impulse, već u njima prevladava tradicio-

nalni i zanatski element pa u izradi jedne ikone sudjeluju različiti slikari monasi od kojih su jedni zaduženi za oči, drugi za kosu, treći pak za ruke i tako redom.²⁷ Ostajanje na određenom tipu slikanja nije stoga nemoć umjetnikove fantazije, već ono čini samu bit ikone, a promjena načina slikanja ikone značila bi nagrđivanje pralika, herezu, samovoljnu promjenu crkvene dogme.²⁸ Evdokimov također naglašava da kanoni koji reguliraju izradu ikona označavaju stabilnost pralika te spašavaju ikonu od zapadanja u bljutavost i sklanjaju je od subjektivnih obožavanja i kriterija.²⁹

Ikongrafija se ne smije odvajati od liturgijske i dogmatske povezanosti u Pravoslavnoj crkvi. Nju je do u pojedinosti ustalila crkvena predaja što se odnosi čak i na boje kojima su ikone slikane, a kojima se od najstarijih spisa davalo duhovno i čudoredno značenje. Tako u bojama dolazi do izražaja duhovni karakter dotičnoga sveca. Zato su istočni slikari ostali vezani uz oblike koje je njihova Crkva naslijedila predajom

Ovdje pronalazimo razlog zašto će u istočnoj Crkvi biti dopuštena tek dva načina prikaza Svete Trojice koja su se „preslikavala“ tijekom povijesti. Upravo će time biti sačuvana sama dogma, pralik Trojice, bez ikakva iskrivljanja i dodavanja proizvoljnih tumačenja.

2.2 Crkveno-dogmatska narav i teologija ikone

²⁵ Usp. Ernst BENZ, *Duh i život Istočne crkve*, 8–9.

²⁶ Pavel EVDOKIMOV, *Pravoslavlje*, 239.

²⁷ Usp. Ernst BENZ, *Duh i život Istočne crkve*, 10–11.

²⁸ *Isto*, 15–16.

²⁹ Usp. Pavel EVDOKIMOV, *Pravoslavlje*, 239.

Ikona je umjetničko djelo, no ona je i sveta slika po svojoj biti, ali i po funkciji koja je primarno crkvena.³⁰ Ovo je vidljivo u samoj izradi ikone jer se ona ne posvećuje kada je završena, već je sama izrada liturgijski čin. Naime, ikonoslikarstvo pretpostavlja od slikara određeni stupanj svetosti i posvećenosti, zato se monasi – slikari postom i pokorom pripremaju za slikanje dok se prije slikanja blagoslivlje sav pribor i materijal potreban za slikanje. Iz ovog slijedi, zaključuje Benz, da ikone u Istočnopravoslavnoj crkvi imaju duhovnu funkciju, a njihova vezanost za tradiciju nije znak umjetničke slabosti već toga da teološke i religiozne predodžbe sprečavaju promjenu slike.³¹

Ikonografija se ne smije odvajati od liturgijske i dogmatske povezanosti u Pravoslavnoj crkvi. Nju je do u pojedinosti ustalila crkvena predaja što se odnosi čak i na boje kojima su ikone slikane, a kojima se od najstarijih spisa davalo duhovno i čudoredno značenje. Tako u bojama dolazi do izražaja duhovni karakter dotičnoga sveca. Zato su istočni slikari ostali vezani uz oblike koje je njihova Crkva naslijedila predajom, ne zato što nisu mogli bolje, naglašava Benz, već zato što su se smatrali poniznim preslikačima nebeskih prasluka.³² Naime, u istočnocrkvenoj predaji smatra se da ikona istočne Crkve, posebno ikone Krista, predstavljaju pralikove koji „nisu rukom načinjeni“, po tome bi neke ikone nastale čudesnom objavom ili bi se

„pojavile“ na čudesan način ili bi pak neka ikona „naslikala samu sebe“.³³

Pravoslavna se crkva drži preslikavanja ikona jer one izražavaju misao objave kao što je i biblijski tekst prenosi. „Što riječ prenosi sluhom, to ikonopis, nijemo, pokazuje slikom“, tvrdi Bazilije Veliki.³⁴ Sveta slika i sveti tekst dva su vida iste objave za pravoslavne vjernike. Ikona prenosi dogmatski sadržaj našoj svijesti posredovanjem lika i boje, ona je „izražaj dogme jezikom slike, ona je ilustracija dogme“³⁵. Zato će Evdokimov reći da „shvatljivi sadržaj ikone ima dogmatski karakter i stoga nije ikona – umjetničko djelo – ta koja je lijepa, nego je lijepa njena istina“.³⁶ Punina istine i punina ljepote sam je Bog trojstvene ljubavi zbog čega ikonografski prikaz Svete Trojice izaziva najviše divljenje i poklonstvenu šutnju.

Pravoslavni teolozi ikonu ne smatraju djelom čovjeka već odrazom nebeskoga pralika, ona je poput prozora kroz koji stanovnici nebeskoga svijeta gledaju na naš svijet i na kojem odražavaju istinske crte nebeskih pralikova, tumači Benz te pojašnjava da su sveti likovi koji se pojavljuju na ikonama pravi lik, samoslika, samootisak nebeskoga pralika. Ovu su ideju neki ikonolozi razvili do ideje inkarnacije po kojoj se Krist utjelovljuje u ikone i materijale isto onako kako se utjelovio u meso i krv u svom učovječenju.³⁷ U svakom slučaju temelj postojanja ikone nalazi

³⁰ Usp. Ernst BENZ, *Duh i život Istočne crkve*, 12., Tonka ODOBAŠIĆ, Teološko iščitavanje ikone u pravoslavnoj teologiji, 276.

³¹ Usp. Ernst BENZ, *Duh i život Istočne crkve*, 12–13.

³² *Isto*, 28–29.

³³ *Isto*, 14–15.

³⁴ Leonid USPENSKI – Vladimir LOSKI, *Smisao ikona*, Beograd, 2008., 29.

³⁵ Tonka ODOBAŠIĆ, Teološko iščitavanje ikone u pravoslavnoj teologiji, 292., usp. Pavel EVDOKIMOV, *Pravoslavlje*, 235.

³⁶ Pavel EVDOKIMOV, *Pravoslavlje*, 229.

³⁷ Usp. Ernst BENZ, *Duh i život Istočne crkve*, 13.

se u Kristovu utjelovljenju, što je osobito naglašavao Ivan Damaščanski potičući da se sve slika jer je sam Krist kao nevidljiv, obukavši tijelo, postao vidljiv, stoga se on pojavljuje i na slici koja je više od portreta, ali ipak manje od neponovljiva utjelovljenja.³⁸ Odnos ikone i prototipa, lika koji se slika, ne sastoji se samo u tome što slika sadrži u sebi formu i vid originala već u stvarnom udioništvu praslrike na slici³⁹, stoga se može reći da ikona teži za tim da uspostavi vezu između čovjeka i Boga jer je ona „sadašnjost božanskoga“⁴⁰, ona je „vidljivi znak zračćeg nevidljivog prisustva“⁴¹, a da to prisustvo nije ni najmanje lokalizirano te „mjesto bogojavljanja u svakom smislu“.⁴² Pred takvom ikonom gledatelj ne može ostati samo gledatelj, već postaje klanjatelj u činu molitve i hvale. Postaje sudionik onoga što promatra, zbog čega i pred ikonom Svete Trojice, koja je poput prozora u unutartrajstveni život, uranja u ovo otajstvo vjere i postiže savršenstvo, zahvaljujući trojstvenu životu koji Bog nudi čovjeku kako bi on bio sve u svemu (1 Kor 15,28).

2.3. Liturgija kao vlastito mjesto ikone

Pravoslavno se ikonoslkarstvo ne može odvajati od njezine crkvene i liturgijske funkcije. Upravo zato, pojašnjava Benz,

³⁸ Usp. Tonka ODOBAŠIĆ, Teološko iščitavanje ikone u pravoslavnoj teologiji, 293–294.

³⁹ *Isto*, 279.

⁴⁰ Ania SKLIAR, *Bizant – najveće kulture svijeta, Rijeka, 2005.*, 98.

⁴¹ Pavel EVDOKIMOV, *Pravoslavlje*, 232.

⁴² Pavel EVDOKIMOV, *Pravoslavlje*, 235., usp. Jugoslav OCOKOLJIĆ, *Ikona*, 131.

mnogi pravoslavci smatraju bogohulnim izložbe ikonâ u nekom muzeju te u svakom izvancrkvenom korištenju ikonâ vide njihovo obeščaćenje.⁴³

Za pravoslavne vjernike euharistija u posvećenu prostoru crkve predstavlja susret cijele nebeske zajednice s cijelom zemaljskom zajednicom, ona označava prijevremeno sudjelovanje u ponovnu Kristovu dolasku u slavi. Zato i slike unutar crkvenoga prostora imaju povlašteno značenje te su na svakom mjestu crkvenoga prostora dane odgovarajuće ikone po utvrđenu redosljedu jer upravo one predstavljaju ovaj pojavak Krista i nebeske zajednice unutar zemaljske zajednice. Intiman odnos između liturgije i ikonoslkarstva vidljiv je i po tome što svaki dan, a posebno svaki blagdan, ima svoju posebnu ikonu te po tome što molitva i liturgijski tekstovi dotičnoga blagdana bude kod vjernika iste one predodžbe svetih događaja kako su na ikonama tradicionalno prikazani. Odatle slijedi, zaključuje Benz, da bi promjena ikone slobodnom fantazijom umjetnika srušila cjelokupno liturgijsko ustrojstvo Crkve.⁴⁴

Posvećivanje ikone je crkvena potvrda identiteta između napravljene slike i nebeskoga pralika, a liturgija koja se danas koristi prilikom posvećivanja ikona pokazuje konflikte koji su potresali Crkvu u vrijeme borbe protiv slika. Tako posvetna molitva govori o tome da je Bog zapovjedio da se izrađuju slike koje neće veličati krive i nepostojeće bogove već njegovo ime te da se ikonama ne daju božanska svojstva, nego se čast njima iskazana uzdiže do

⁴³ Usp. Ernst BENZ, *Duh i život Istočne crkve*, 12.

⁴⁴ *Isto*, 16–18.

svoga pralika.⁴⁵ Premda se ikonu Krista naziva „Kristom“, to ne znači da postoje dva Krist niti da mu je moć podijeljena ili slava umanjena, već čast ukazana ikoni prelazi na original, ne obožavamo bit slike već oblik prototipa koji je u nju utisnut.⁴⁶

2.4. Uloga istočne ikone

Istočna ikona uzdiže promatrača i ima za cilj vođenje spoznaje u duhovni svijet. Naime, u njezinoj se osnovi nalazi istinsko primanje onostranoga, primanje duhovnoga iskustva koje može biti prvi put zapisano u određenoj ikoni. Time ikona postaje objavljeno otkriće bivšega iskustva.⁴⁷

Zadatak ikone nije u izazivanju raznih prirodnih ljudskih osjećaja, već u usmjeravanju svih osjećaja, razuma i drugih ljudskih sposobnosti k preobraženju, ona im daje njihovu punu vrijednost.⁴⁸ Ikona je zato jedno od sredstava za postizanje cilja spasenja, tj. za postizanje oboženja jer ljudska narav ranjena grijehom, po gledanju božanskoga svijeta u ikoni, sudjeluje u božanskom životu i tako biva preobražena, obožena. Po ikoni se ulijevaju milosni darovi u materijalni svijet jer milost Božja čini da su ikone posvećenje svijeta, zbog čega ima posvećujuću ulogu.⁴⁹ Ikona je put i sredst-

vo, ona je „slavoslovlje“⁵⁰, ona je „molitva po sebi“⁵¹ i ne ostavlja promatrača u puku gledanju, već ga preobražava u molitelja koji uranja u otajstvo Boga koji nam se uvijek na nov način daruje, što se na poseban način može iskusiti promatrajući i moleći pred Rubljovljevom ikonom Svete Trojice.

3. Trinitarna ikonografija istočne Crkve

Ikone Svete Trojice javljaju se od petoga stoljeća.⁵² Poput ostalih ikona, ni one se ne smiju slikati po vlastitu nahodaženju već samo u onom obliku kako se samo Trojstvo preslikalo u Božjoj riječi Staroga i Novoga zavjeta, primjećuje Benz. Zato je prvi uzorak za slikanje Trojstva starozavjetno mjesto koje govori o posjeti triju anđela Abrahamu kod hrasta Mamre (Post 18,1–33), a koje je već starocrkvena teologija naznačila kao objavu božanskoga Trojstva. Drugo prikazivanje Trojstva koje je Crkva odobrila jest prikazivanje njegove objave prilikom krštenja na Jordanu (Mt 3,1–17): Sin stoji u rijeci Jordan, Otac koji je predočen ispruženom rukom neba govori o njemu kao glas s neba: „Ovo je Sin moj, Ljubljeni! U njemu mi sva milina!“, a Duh Božji prikazuje se u obliku goluba koji lebdi iznad Sina. U Novom zavjetu nalaze se još dva primjera prikazivanja Presvetoga Trojstva. Riječ je o sceni Duhova i preobraženja na Taboru, no njihova prikazivanja Crkva je sankcionirala.⁵³

Prikaz Svete Trojice u jednom

⁴⁵ *Isto*, 19–21.

⁴⁶ Usp. Horst W. JANSON – Penelope J. E. DAVIES, *Jansonova povijest umjetnosti: zapadna tradicija*, Varaždin, 2008., 266.

⁴⁷ Usp. Tonka ODOBAŠIĆ, Teološko iščitavanje ikone u pravoslavnoj teologiji, 285–289.

⁴⁸ Usp. Leonid USPENSKI – Vladimir LOSKI, *Smisao ikona*, 36.

⁴⁹ Usp. Tonka ODOBAŠIĆ, Teološko iščitavanje ikone u pravoslavnoj teologiji, 295–296.

⁵⁰ Pavel EVDOKIMOV, *Pravoslavlje*, 229.

⁵¹ Leonid USPENSKI – Vladimir LOSKI, *Smisao ikona*, 36.

⁵² Usp. Jugoslav OCOKOLJIĆ, *Ikona*, 82.

⁵³ Usp. Ernst BENZ, *Duh i život Istočne crkve*, 23.

tijelu s tri glave osuđen je također kao heretički, kao i ikona Trojica novozavjetna (*Otačastvo*) na kojoj je Otac prikazan kao starac sijede brade i kose koji s obje ruke blagoslivlja, a aureola mu se sastoji od romba s upisanim kvadratom u krugu s raspoređenim simbolom O N. Duh Sveti prikazan je ovdje kao golub u punu krugu na grudima Boga Oca, a Sin s kristolikom aureolom, koji blagoslivlje s obje ruke, kako sjedi u krilu Očevu. Drugi prikaz *Otačastva* jest onaj u kojem Otac i Sin ravnopravno sjede na prijestolju, a između njihovih glava u rombu na kvadratu lebdi golub. Oni blagoslivljaju svojom desnom rukom, a lijevom pridržavaju otvoreno evanđelje naslonjeno na krilo.⁵⁴

3.1 Andrej Rubljev i ikona Svete Trojice

Andrej Rubljev bio je ruski ikonopisac i živopisac koji je živio otprilike između 1360. i 1430. kao monah Troicko-Sergijeve lavre, a kasnije kao monah Andronikova manastira u Moskvi. Crkveni sabor „Stoglav“ 1551. naredio je da treba slikati ikone kako su to činili stari grčki majstori i Andrej Rubljev.⁵⁵ Njegovo remek-djelo poput „svjetla u tami i plamena u noći“ nedvojbeno je ikona Svetoga Trojstva koja je nastala između 1423. i 1427. te se danas čuva u Tretjakovskoj galeriji u Moskvi.⁵⁶ Lirski plošni stil i odmjerena sklad kompozicije ikone Trojstva već su nakon Rubljevljeve smrti pronijeli glas o njegovoj umjetnosti pa ga je Ruska crkva proglasila svetim, stoga

su mu se kasnije pripisivale mnoge ikone, posebno one „čudotvorne“, no ikona Trojstva jedino je apsolutno sigurno djelo njegove ruke.⁵⁷ Prema djelu iz 17. stoljeća *Predanje o svetim ikonopiscima* sačuvalo je svjedočanstvo da je Nikon molio Rubljeva „ikonu napisati Svete Trojice u pohvalu ocu svome svetome Sergiju“ koji je osnivač prvoga manastira Svete Trojice u Rusiji.⁵⁸ Nastala je tako ikona koja najpotpunije odgovara predaji Crkve u prikazivanju Svete Trojice, bilo da je riječ o poštivanju sadržaja te dogme, bilo da je riječ o umjetničkom izrazu.⁵⁹ Ne treba se stoga čuditi zaključku punu divljenja koji je izrekao ruski pravoslavni teolog, svećenik, filozof, matematičar, fizičar, inženjer elektrotehnike i izumitelj Florenski: „Postoje Trojica Rubljeva, prema tome postoji Bog.“⁶⁰ Ikona prepodobnoga Rubljeva sadrži duhovnu snagu i milost te vrste koja „prisiljava“ na kontemplaciju, meditaciju i dubinsku i duhovnu komunikaciju. Likovi se na ovoj ikoni čine kao da su napustili stranice Pisma i živi se utjelovili na slici kako bi nam progovorili izgledom, bojom, odjećom, a ponajviše vjerskom idejom koje su nositelji. Trajna ljepota ikone Andreja Rubljeva objašnjava se na prvom mjestu činjenicom da je posjedovao sve što je bilo potrebno, uključujući milosno zajedništvo s Bogom i nebeskim svijetom. Prvo su u njegovoj duši klijale ideje i biblijske slike

⁵⁴ Usp. Jugoslav OCOKOLJIĆ, *Ikona*, 83.

⁵⁵ Usp. Andre MOHORVIČIĆ (ur.), *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 4, Zagreb, 1966., 135.

⁵⁶ Usp. Ania SKLIAR, *Bizant – najveće kulture svijeta*, 103.

⁵⁷ Usp. Christa SCHUG-WILLE, *Bizant i njegov svijet*, Rijeka, 1970., 246., Jugoslav OCOKOLJIĆ, *Ikona*, 82.

⁵⁸ Usp. Valerij SERGEJEV, *Rubljev*, Beograd, 2005., 176.

⁵⁹ Usp. Leonid USPENSKI – Vladimir LOSKI, *Smisao ikona*, 203.

⁶⁰ Jugoslav OCOKOLJIĆ, *Ikona*, 82.

da bi tek poslije u kontemplaciji bile prenešene vani i gotovo poprimale „meso i krv“ u ikonama pomoću crteža, boja i detalja. Svaka nijansa boje, svaka pojedinost u crtežu imala je posebno značenje i simboličku, metaforičku vrijednost.

3.2. Inovacije Andreja Rubljova u prikazu Svete Trojice

Na Rubljevljevoj ikoni⁶¹, u odnosu na bizantske prikaze Trojice, nestali su Abraham i Sara te sluga koji ubija janje za goste. Različite namirnice poput kruha, vina, ulja, pečenke (Post 18,6–8) ustupile su mjesto čaši s glavom janjeta. Pejzaž također mijenja značenje: Abrahamov šator postaje hram, hrast Mamre postaje drvo života, shematski pehar postaje znak prisutnosti. Štapovi hodočasnika postali su kraljevska žezla. Tri planine spojile su se u jedan polukrug iznad glave desnoga anđela te anticipira Golgotu, a u isto vrijeme simbolizira Djevicu koju Sveto pismo i litugijski tekstovi nazivaju planinom (Ps 67,16–17; Dn 2,34). Promjena okvira koji ih okružuje dovela je do promjene u načinu prikaza samih anđela te je na taj način njihovo simboličko značenje jasnije određeno.

Promatrajući tradicionalne bizantske ikone Trojstva i pripremajući se na crtanje, Rubljev nije mogao ne studirati biblijske materijale koji se odnose na patrijarha Abrahama, kao i interpretacije crkvenih otaca, prije svega kako bi pronašao prijedloge za mogući novi izričito novozavjetni prikaz Svete Trojice u simbolima trojice anđela. I tako pronalazi dva paralelna događaja: otac (Abraham) ljubi

svoga sina (Izaka) i sin mu uzvraća, ali volja Božja mora biti ispunjena (žrtvovanje Izaka) i obojica su je savršeno spremna ispuniti; Bog Otac ljubi Jedinorođenoga Sina i Sin od vječnosti ljubi Oca božanske ljubavi, ali volja „Vječnoga vijeća“ koje čine sve tri osobe Svete Trojice mora biti ispunjena – Otac mora predati Sina patnjama i smrti, a Sin mora ispiti taj kalež. Upravo u ideji „Vječnoga vijeća“ Rubljev pronalazi ključ za kompoziciju i idealni prikaz Svete Trojice.⁶²

3.3. Tumačenje ikone Svete Trojice

Zaustavimo li pogled na bilo kojem liku na ikoni, uočavamo da uvijek iznova započinje novi krug i novo kruženje koje upućuje na druge likove. Time ikona odražava perihoretsku životnost komunalnoga Boga, u njoj se preklapaju nutarnja božanska trojstvenost i njegov povijesni angažman, tj. imanentno i ekonomijsko Trojstvo jer „otkada je stvorenja, ne postoji više drugi, ‘nutarnji’ trojstveni život, osim onoga u čije središte je uključen cijeli svijet“⁶³, zaključuje njemački teolog Greshake. Sve ovo potaknulo je mnoge teologe i umjetnike da razmatraju ikonu, da mole pred njom, što je rezultiralo i brojnim, različitim tumačenjima koja se ipak slažu u bitnom: da je riječ o „dijaloškom“ prikazu, Božjem „savjetu“ da se radi spasenja na svijet pošalje Sin. Najčešće mišljenje⁶⁴ koje stručnjaci zastupaju u interpretaciji

⁶² Usp. Aleksandar VETELEV, *La teologia della „Trinità“ di Rublev*.

⁶³ Gisbert GRESHAKE, *Kratki uvod u vjeru u Trojedinog Boga*, Zagreb, 2007., 121.

⁶⁴ Prema: *Isto*, 127.

⁶¹ Vidi: Prilog.

poretka božanskih osoba je (slijeva nadesno iz smjera promatrača): Bog Otac – Isus Krist – Duh Sveti.⁶⁵ Postoje i mišljenja da je riječ o poretku: Duh Sveti – Bog Otac – Isus Krist.⁶⁶ Greshake donosi interpretaciju ikone prema sljedećem poretku: Bog Otac – Duh Sveti – Sin⁶⁷, a u ovom radu slijedit ćemo interpretaciju ruskih teologa Veteleva i Evdokimova: Isus Krist – Bog Otac – Duh Sveti⁶⁸.

3.4. Religijsko-teološki sadržaj ikone Svete Trojice

Promatrajući Rubljovljevu ikonu možemo razlikovati tri plana koja se preklapaju. U prvom redu podsjeća nas na biblijsku priču o posjeti trojice hodočasnika Abrahamu, no odsutnost Abrahama i Sare koji su inače bili prisutni na bizantskim ikonama poziva nas poniranje u drugi plan. I upravo tada bivamo zatečeni trojicom nebeskih hodočasnika koji predstavljaju Oca, Sina i Duha Svetoga: „Vječno vijeće“. Na njihovim licima dominiraju spokoj i svjetlina. Oni imaju izdužena ti-

jela: četrnaest puta veličina glave dok je uobičajen odnos jedan prema sedam, a njihova krila, kao i pejzaž, ostavljaju dojam lakoće, nematerijalnoga, odsutnosti svake zemaljske težine. Obrnuta perspektiva ukida distancu zbog čega figure izgledaju blizu. Rubljev nam tako svojom genijalnošću poručuje da je Bog tu, blizu, svuda. Ova tri lika razgovaraju vjerojatno o onome što sveti Ivan piše u svom Evanđelju: „Bog je tako ljubio svijet te je dao svoga Sina Jedinorođenca...“ (Iv 3,16). Budući da je Božja riječ uvijek i djelo te čini ono zbog čega je poslana (Iz 55,11), ona na Rubljovljevoj ikoni zadobiva oblik kaleža. Treći, međubožanski plan samo je naznačen, on je transcendentan nepristupačan, ali ipak prisutan jer proistječe iz unutarnjega života samoga Boga.⁶⁹

3.4.1. Bog je ljubav

Bog je ljubav u svojoj biti, ljubav koja je darivanje, a ljubav koju pokazuje prema svijetu odraz je njegove trojstvene ljubavi. Darivanje kojim se božanske osobe međusobno daruju u ljubavi prikazano je kaležom. Novija su istraživanja otkrila sadržaj kaleža, riječ je o Janjetu koje je zaklano prije postanka svijeta. Prvi promatrači ove ikone u kaležu vide simbol euharistije, no u Svetom pismu kalež ima uz ovo značenje (Mt 26,27–28) i značenje patnje i progona (Mt 20,22–23), grijeha i nepravde (Lk 11,39) te getsemanske muke (Mk 14,36), stoga nam ikona otkriva otajstvo otkupiteljske Kristove žrtve i govori da je božanska ljubav spasenjska ljubav spremna na žrtvu i da na zemlji ne postoji

⁶⁵ Vidi: Ante CRNČEVIĆ, Ikona Presvetoga Trojstva Andreja Rubljova. Primjer ikoničnoga ispovijedanja vjere, u: *Živo vrelo* 24 (2007.) 6, 10–11; <http://www.parroccchiadialbairate.it/Risorse/PDF/Teologia%20della%20Bellezza.pdf> (15. 11. 2012.); Jovan MRĐENOVAČKI, <http://pravoslavljje.spc.rs/broj/993-994/tekst/nov-pri-stup-vizantijskoj-perspektivi/print/lat>; <http://pravoslavljje.spc.rs/broj/995/tekst/simvolika-prostorne-strukture-ikone/>; <http://pravoslavljje.spc.rs/broj/996/tekst/simvolika-uzlaznog-pravca/>; <http://pravoslavljje.spc.rs/broj/997/tekst/simvol-saglasja-svete-trojice/print/lat> (15. 11. 2012.).

⁶⁶ Usp. Gisbert GRESHAKE, *Kratki uvod u vjeru u Trojedinog Boga*, 127.

⁶⁷ Vidi: *Isto*, 115–121.

⁶⁸ Vidi: Aleksandar VETELEV, La teologia della „Trinità“ di Rublev; Pavel EVDOKIMOV, *Pravoslavljje*, 247–250.

⁶⁹ Usp. Pavel EVDOKIMOV, *Pravoslavljje*, 247.

nitni može postojati tako velika, univerzalna i vječna ljubav kao što je ljubav Kristova.⁷⁰ Ovo nas vodi k otajstvu samoga Boga koji stvara svijet, a u izvoru toga stvaranja stoje ljubav, žrtva i zaklanje. Tri anđela koji simboliziraju Oca, Sina i Duha Svetoga okupljeni su oko božanske hrane, oni se odmaraju i uvlače gledatelja u taj savršeni mir bića po sebi, odmor je „opijajući“, on je „izlazak iz sebe“ i upravo zato uvlačenje promatrača ikone u mir i odmor u Bogu.

Ikona Svete Trojice zrači istinom dogme. Po načinu kako je Rubljov prikazao anđele vidimo savršeno jedinstvo i jednakost. Svakoga bismo anđela mogli zamijeniti drugim. Jedina razlika koja je vidljiva nazire se u osobnom stavu svakoga anđela u odnosu na drugoga. U svemu nema ni ponavljanja ni miješanja.

Ovaj pokret, tj. „izlazak“ polazi od lijevoga stopala anđela koji je s desne strane, nastavlja se u naklonu njegove glave, prelazi na anđela u sredini i neodoljivo uvlači cijelu zemlju i sve na njoj. Pokret se nastavlja prema vertikalnoj poziciji anđela s lijeve strane, a usporedo s ovim kružnim pokretom vertikale hrama i žezala ocrtavaju vertikalne silnice, tj. uzmak zemlje k nebeskom, gdje se i završava pokret.⁷¹ Ruke anđela usmjerene su k znaku zemlje koja je s one strane Boga, ona je biće druge naravi, ali ipak uključeno u krug svetoga „pričesništva“ Ocu.

⁷⁰ Usp. Aleksandar VETELEV, La teologia della „Trinità“ di Rublev.

⁷¹ Usp. Pavel EVDOKIMOV, *Pravoslavlje*, 247–248.

Svijet koji se nalazi pod vidom stijene u visinama, u nebeskom, slijedi kružni pokret koji završava u palači-hramu.⁷² Hram ima dva kata, donji simbolizira Stari, a gornji Novi zavjet; budući da se uzdiže iznad lijevoga anđela, Sina Božjega, ukazuje na njegovu ljudsku i božansku narav, na jedinstvo neba i zemlje, nebeske i zemaljske Crkve pod upravljanjem jedinoga Zagovornika i Glavara, Isusa Krista, Božjega Sina.⁷³ To je njegovo kozmičko tijelo, Crkva, nevjesta Jaganjčeva, koja je s njim sjedinjena nepomiješano i nerazdijeljeno. Hram je završetak trojičnoga pokreta te tako on ostaje u mirovanju Velike subote čime se završava ciklus kozmičke liturgije. Ova slika tako predstavlja eshatološku viziju novoga Jeruzalema, a pozlaćeni dio hrama simbolizira Bogorodičinu majčinsku zaštitu.⁷⁴

3.4.2. Trojstvo u Jedinstvu

Ikona Svete Trojice zrači istinom dogme. Po načinu kako je Rubljov prikazao anđele vidimo savršeno jedinstvo i jednakost. Svakoga bismo anđela mogli zamijeniti drugim. Jedina razlika koja je vidljiva nazire se u osobnom stavu svakoga anđela u odnosu na drugoga. U svemu nema ni ponavljanja ni miješanja. Zlato na ikoni upućuje nas na preobilje božanstva, a plavi tonovi (nazivaju se još „plavim Rubljova“) koji oslikavaju unutarne konture krila anđela ističu jedinstvo i nebeski karakter jedinstvene naravi. Jedan Bog i tri osobe

⁷² *Isto*, 249.

⁷³ Usp. Aleksandar Vetelev, La teologia della „Trinità“ di Rublev.

⁷⁴ Usp. Pavel EVDOKIMOV, *Pravoslavlje*, 249.

savršeno su jednake međusobno.⁷⁵

Sva trojica anđela su vrlo slična u linijama lica, kosi, tjelesnim proporcijama, izrazu lica, čelima jednako pokrivenima kosom do očiju. Svi drže kraljevska žezla kao simbol jednakoga božanskog autoriteta. Svi sjede na prijestoljima što pokazuje da nisu obični anđeli već božanske hipostaze te su prikazani jednako mladi, produhovljeni i ženstveno lijepi. Njihova krila koja zauzimaju velik dio ikone obojana su svijetložuto, zlatno, toplo, radosno te simboliziraju božanski autoritet, posebno autoritet ljubavi i dobrote koji je jednako raspoređen na sva tri anđela, što vidimo iz jednakih boja i kompozicije.⁷⁶ Čini se da pred sobom nemamo tri anđela već tri varijante jednoga anđela. Božja je bit jedna u svim osobama. Jednaki su u koncentraciji i u tihi intimnom dijalogu sa samim sobom i jedan s drugim, s promatračem i čitavim svijetom. Jedinstvo i jednakost anđela-hipostaza svjedoči da je Presveto Trojstvo jedno jedino, Jedinstvo. Mi vidimo tri osobe, ali isto lice; vidimo tri lica, ali jedna je njihova zamišljenost i spremnost na žrtvu; vidimo tri desne ruke, ali usmjerene jednom središtu; vidimo tri hipostaze, ali koje sjede u krugu, ne jedna pokraj druge ili u istoj liniji, već u uzajamnu zrcaljenju, u uzajamnu privlačenju prema kaležu i jedne drugoj. Božanska forma trojičnoga jedinstva poziva i nas da budemo dionici toga jedinstva, a poziva nas i na međusobno jedinstvo, na nadilaženje naših podjela i razdora.⁷⁷

⁷⁵ *Isto.*

⁷⁶ *Isto.*

⁷⁷ *Isto.*

3.4.3. Jedinstvo u Trojstvu

Bog je ljubio svijet još prije stvaranja i stvorio ga je upravo iz te ljubavi, a kada je čovjek, kruna stvaranja, počeo griješiti, Otac je poslao na svijet ljubljeno Sina. Na ikoni vidimo pokret ove ljubavi Oca prema Sinu i prema čovjeku. Ljubeći Sina Otac okreće glavu prema njemu gotovo se ražalostivši nad njim, ali u isto vrijeme potičući ga na otkupiteljsku žrtvu. Ljubeći vlastito stvorenje koje griješi, Otac prstima ruke upućuje na Jaganca, žrtvu i sredstvo, koje treba čovjeka osloboditi od grijeha i njegovih teških posljedica. Pokretom glave, ruke i prstiju Oca Presveto Trojstvo daje početak vlastitom životu otkrivenom u ikoni. Logično je pomisliti da se prikaz Boga Oca odnosi na ovaj trenutak u božanskom planu spasenja, tj. na trenutak utjelovljenja Sina Božjega.

Bog Otac prikazan je prije utjelovljenja svoga Sina ili, bolje rečeno, na početku ostvarivanja odluke „Vječnoga vijeća“ u pogledu spasenja svijeta i čovjeka, a Krist je prikazan nakon utjelovljenja. Vidimo ga ne samo spremna prihvatiti žrtvu sebe sama koju mu predlaže Otac, već i kao onoga koji je ostvario taj prijedlog. Zato sjedi na prijestolju kao Pobjednik nad grijehom, prokletstvom i smrću ni najmanje se ne naklanjajući prema stolu. Pobjednički drži žezlo ne dopuštajući mu naginjanje ni lijevo ni desno. Desna ruka na podignutom desnom koljenu ukazuje da Jaganjac nije izvan njega, da je sam on Jaganjac i da je žrtvovao sama sebe. Prsti njegove desne ruke blagoslivljaju euharistijsku žrtvu koja treba biti ponuđena u Crkvi ispunjavajući njegovu zapovijed: „Ovo činite meni na spomen!“ (Lk 22,19). U prikazu Krista

najvažniji je pogled uvjetovan planom spasenja, on kontemplira prošlost, sadašnjost i budućnost, on gleda bilo utjelovljenje s krštenjem, preobrazbu, Golgotu, uskrsnuće i uzašašće, bilo vlastito ponovno sjedanje s desne Ocu. Krist kontemplira uz sve ovo i svoj drugi slavni dolazak kada će se pred božanskim sudom „otvoriti sve knjige“ o ljudskim sudbinama i kada će svaki čovjek biti suđen „prema djelima i riječima“ svoga zemaljskog života (Mih 12,37; Lk 19,22; Otk 20,13). Tada će ljubav nebeskoga Oca u Trojstvenom vijeću koje sudi okrenuti glavu i pogled prema ljubljenu Sinu kako bi „obrisao svaku suzu“ (Otk 21,4) svima onima koji su dostojni ući u ljubav Božju i u novi Jeruzalem (Heb 13,14).

Duh Sveti ima najzamišljeniji i najtužniji izraz lica. Njegova je osoba najnagnutija nad stol poput njegove glave koja teško da može obuhvatiti išta osim čaše sa žrtvenim jaganjcem. Žezlo kao da mu nema uporišta u lijevoj ruci i naginje mu se prema ramenu, čak mu je i desno krilo snažno nagnuto na krilo Oca kao da traži potporu. Sjedi na prijestolju, ali zauzimajući samo njegovu polovicu. Desna ruka mu sa svim prstima počiva na stolu gotovo kategorički potvrđujući i simbolički prikazujući da je žrtvena žrtva već ubijena, da je otkupljenje ispunjeno, da Crkva utemeljena u Kristu „kao na stijenji“ raspolaže svim darovima i milostima, da čovjek ima sve mogućnosti imati udjela u vlastitom spasenju i u spasenju bližnjega. Ovim detaljima ikonopisac nas navodi na zaključak da želi prikazati Duha Svetoga kao božansku hipostazu koja i danas djeluje u svijetu i u Kristovoj Crkvi.⁷⁸

⁷⁸ Isto.

3.4.4. Trinitarna ljubav Božja u zemaljskoj i nebeskoj Crkvi

Temeljna, pokretačka ideja koju je Rubljov iskazao na ikoni jest božanska ljubav koja se žrtvuje. To je ljubav koja nije samo unutarbožansko kretanje (u tom slučaju božanske osobe ne bi bile prikazane tužne), već se odnosi i na čovjeka. Iako na ikoni čovjek nije vidljiv, osjećamo njegovu prisutnost, osjećamo žalost osoba zbog njihove neprisutne „slike i prilike“ koja se uputila „u daleku zemlju“ i nije željela prisustvovati kod stola Gospodnjega, iako je tamo pozvana (Mt 22,1–3; Lk 14,16–20). Nadahnuti monah, razotkrivajući nam misterij ljubavi Presvetoga Trojstva prema čovjeku, otkriva nas same u našim odnosima s Bogom, pokušavajući tako izazvati u našem srcu nezadovoljstvo našim otporom prema velikodušnoj Božjoj ljubavi. Sveta Trojica sjedeći za stolom slave večeru Gospodnju, a u zamišljenosti njihovih lica iščitava se iščekivanje toliko željene prisutnosti odlutala čovjeka. Čovjek je stvoren na sliku Boga, a taj Bog je trojstveni Bog, upravo zato ikona šalje snažan poziv da budemo jedno kao što su Sin i Otac jedno (usp. Iv 10,13). Svi su ljudi pozvani ujediniti se oko istoga kaleža te se uzdići do božanskoga srca i sudjelovati u Večeri. Svi su pozvani upoznati jedinoga Boga i onoga koga je on poslao (usp. Iv 17,3). Zato se i promatranje ove ikone može završiti u eshatološkoj noti jer praznina koja je ostala između Sina i Duha Svetoga na ikoni poziv je nama da zauzmemo mjesto pripravljeno za nas od postanka svijeta.⁷⁹

⁷⁹ Isto.

Zaključak

Trinitarna ikonografija u istočnoj Crkvi nije bogata raznolikošću prikaza, no to ni u kojem slučaju ne znači da nije bogata. Istočni su se ikonopisci smatrali poniznim preslikačima nebeskih stvarnosti zbog čega njihov subjektivni umjetnički izričaj nije došao do izražaja. Dali su se voditi dogmatskim istinama koje za njih nisu bile formule već sam život, osobito dogma o Svetoj Trojici, i tako su omogućili da dogme progovaraju svojom istinom, da uvode promatrača ikone u ljepotu dogme koju ikona prikazuje, čime se vjernik koji gleda ikone preobražava u istinskoga molitelja. Ovako shvaćenom ikonografijom istočna Crkva vjerno je čuvala dogmu o Svetoj Trojici, čuvala ju je neokrnjenom od svih proizvoljnih dodavanja ili oduzimanja, a zauzvrat je dobila Rubljovljevu ikonu Svete Trojice koja je za neke bila sam dokaz postojanja Trojstva.

Pravoslavno je mišljenje polazilo u promatranju Svete Trojice uvijek od osoba i tako je dopiralo do božanskoga jedinstva. Ovdje se vjerojatno krije razlog zbog kojega Rubljov na svojoj ikoni prikazuje trojicu anđela-božanskih osoba od kojih bismo svaku mogli zamijeniti drugom. Istočna ikona uzdiže promatrača i ima za cilj vođenje spoznaje u duhovni svijet, što Rubljovljeva ikona doista i postiže, a što potvrđuju brojni pokušaji njezina tumačenja. Imajući na umu da je govor o Trojstvu uvijek govor o otajstvu, mucanje o najvećem otajstvu kršćanske vjere, smijemo ipak skromno zaključiti da je Rubljovljeva ikona Svete Trojice svojevrsan sažetak svega onoga što i kako istočna Crkva razumijeva ovo otajstvo te se ujedno

u njoj ogleda uloga i značenje ikonografije istočne Crkve. Na nju možemo primijeniti riječi sv. Grgura Nazijanskoga: dok je promatramo, nismo pravo ni počeli misliti o Jedinstvu, a Trojstvo nas kupa u svom sjaju; jedva smo počeli misliti o Trojstvu, a Jedinstvo nas opet osvaja.⁸⁰

Ljepota Rubljovljeve ikone privlači i svakoga ostavlja bez daha, ljepota je to njezina umjetničkoga izričaja, no iznad svega ljepota je to istine koju ikona odražava: da je Bog tako ljubio svijet da je dao svoga Sina Jedinorođenca da nijedan koji u njega vjeruje ne propadne, nego da ima život vječni (Iv 3,16), da bude ondje gdje su Otac, Sin i Duh Sveti (Iv 17,24).

⁸⁰ Usp. Sv. Grgur NAZIJANSKI, *Orationes*, 40, 41: PG 36, 417 u: *Katekizam Katoličke Crkve*, Zagreb, 1994., 82.